

Антоніна ПЛЕЧКО, канд. філол. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0002-4739-0750

e-mail: antonia43@ukr.net

Поліський національний університет, Житомир, Україна

ОБРАЗ НЕБЕСНИХ СВІТИЛ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Вступ. У статті представлено погляд автора на символізм образів небесних світил у творчості Тараса Шевченка, узагальнено матеріали попередніх досліджень про образ природи у творчості Т. Шевченка. Природні пейзажі в поезіях Т. Г. Шевченка досліджувалися багатьма науковцями: М. Сумцовим, В. Городецькою, Л. Задорожною, А. Калинчук, В. Кононенко тощо. Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що тема символів сонця, місяця та зірок у поезіях Шевченка ще недостатньо розкрита.

Методи. У процесі дослідження використано метод суцільної вибірки (пошук фраз із поезій Т. Шевченка), метод аналізу (критичний аналіз конкретних віршів та визначення концепції дослідження); метод системного опису, який складається з таких прийомів, як порівняння, узагальнення, систематизація, класифікація аналізованого матеріалу, інтерпретація.

Результати. У поезіях "Кобзаря" найчастіше зустрічається образ сонця – 127 разів. Лексема "місяць" у "Кобзарі" вжита 27 разів, "місяченьку" – 1 раз, лексема "зоря" у відмінковій парадигмі фіксовано 30 разів, "зіронька" – 6 разів, "зірниця" – 3 рази та 1 раз – лексема "зірки". У Шевченковому "Кобзарі" образ сонця присутній у 36 віршах. В окремих поезіях образ сонця повторюється неодноразово: у поемі Гайдамаки – 14 разів, "Катерина" – 11 разів, "На вічну пам'ять Котляревському" – 6 разів, у поемі "Марія" – 5 разів. З аналізу Шевченкових поезій констатуємо, що сонце – персоніфіковане небесне світило, яке виступає символом правди, тепла, святості, світла та сяяння, а також негативної енергії, яка усе палить, несе смерть. Друге місце по частотності вживання у творах Шевченка займає образ зірки, зорі. Цей образ зустрічається у 25 поезіях, у поемах "Гайдамаки" та "Княжна" образ зорі згадується по 6 разів, у поемі "Невольник" – 4 рази, "Неофітах" – 3 рази. У творах Шевченка зірка –

одухотворене небесне світило, яке виступає символом сяяння, дороговказу, руху, радості, є співрозмовником самотньої людини, сестра місяця, зірки – дівочі очі. Місяць у творах Шевченка зустрічається в 12 поезіях, зокрема у поемі "Гайдамаки" – 6 разів, у поемі "Причинна" образ нічного світла фіксовано 4 рази, у поемі "Сон" – 3 рази. У поезіях Шевченка місяць – персоніфіковане небесне світило, яке є мовчазним свідком вечірніх та нічних подій, джерелом світла та сяяння, умовою для ворожінь, символом руху та динамічних дій.

Висновки. Проаналізувавши образи небесних світил в поезіях "Кобзаря", можемо зробити такі висновки: демінутивні назви у звертаннях до небесних світил у віршах Шевченка вказують на їх особливе пошанування (Місяченьку!// Наш голубоньку! Моя ти зоренько святая! Святеє сонечко зійшло). Сонце, зорі та місяць у Шевченкових творах об'єднані символом одухотвореності, світла та сяяння, в основному це позитивні образи. У Шевченка сонце також є символом життєвої енергії, яка усе палить та несе смерть.

Ключові слова: Кобзар, сонце, зорі, місяць, символ, одухотворення.

Вступ

Здавна тема природи вабить науковців, письменників, філософів, екологів та багатьох людей різних професій. Цю тему нерідко використовують українські письменники. Зокрема, природні пейзажі нерідко присутні в поезіях Т. Шевченка. З к. XIX – поч. XX ст. дослідники вже намагалися проаналізувати образ природи у творах Великого Кобзаря: М. Сумцов присвятив розвідку мотивам Шевченкової поезії у 1898 р., О. Дорошкевич – образу природи в поезії Шевченка у 1921 р. (Калинчук, 2019; Задорожна, 2018). У XX ст. аспект природи у творчості Шевченка досліджували О. Маринич, Ю. Івакін, З. Тарахан-Бережа тощо (Задорожна, 2018, с. 3). У XXI ст. ця тема залишається актуальною для мовознавців та літературознавців: Л. Задорожна досліджує тему природи, пейзажу у циклі поезій Шевченка, концепт "простір" як складову мовної картини світу Шевченка – В. Городецька, фольклорно-етнографічні елементи творчості Великого Кобзаря – А. Калинчук, слова-символи у творчості українських письменників, зокрема і в шевченкових поезіях – В. Кононенко, українські коди в окремих творах

Шевченка – В. Радчук (Городецька, 2019; Задорожна, 2019; Калининчук, 2019; Кононенко, 1996; Радчук, 2022). Простір як семантична одиниця мовної свідомості був предметом міждисциплінарного дослідження мовознавців В. Шимка та А. Бабаджанової (Shymko, & Babadzhanova, 2020). У багатьох дослідженнях, перерахованих вище, науковці звертали увагу на образи небесних світил у творчості Шевченка. Але тема символів сонця, місяця та зірок у поезіях Кобзаря ще не достатньо розкрита, тому наша розвідка присвячена безпосередньо аналізу образів небесних світил: сонця, місяця та зірок у творчості Тараса Шевченка. Саме цим зумовлена **актуальність** нашого дослідження.

Мета статті – дослідити й проаналізувати лексико-семантичні особливості небесних світил: сонця, зірок та місяця у збірці поезій Тараса Шевченка "Кобзар". Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: узагальнити матеріали попередніх досліджень про образ природи у творчості Т. Шевченка; виявити поезії Т. Шевченка, які містять рядки, наповнені образами небесних світил; встановити та описати лексико-семантичні особливості образу небесних світил (сонця, місяця та зорі) у конкретних рядках "Кобзаря" Т. Г. Шевченка; з'ясувати символічне наповнення образів сонця, місяця та зорі у Шевченкових поезіях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В. Кононенко зауважує: "Шевченко підняв народнопоетичну символіку квітів, дерев, птахів і інших складових українського довкілля до рівня артефактів національного життя, народні міфологеми – до рівня чинників літературно-мистецької метафорики..." (Кононенко, 2008, с. 294). Науковці відзначають у творчості Кобзаря створення власної системи символічного художнього мислення, яка є тією провідною віссю, що проймає Шевченкову метафору (Кононенко, 2008, с. 286). Науковиця Г. Корбич підкреслює щирість поезій Шевченка, називаючи цю ознаку сповіддю душі поета, складовою його світогляду, саме тому Великий Кобзар дав неповторні зразки особисто-психологічної лірики, що й стало основою його ширості (Корбич, 2014, с. 388).

Поетизація світу природи, зокрема небесних світил, які сягають корінням у прадавні слов'янські вірування в одухотворення об'єктів живої та неживої природи, знаходить у Шевченковій поезії нове осмислення у системі символічно-метафоричних образів. Мовознавець В. Кононенко наголошує на тому, що у символічних рецепціях Шевченка відбито не міфологізовану дійсність та міфологічне мислення як таке, а відчуття образів, міфологем у їхньому метафоричному прочитанні (Кононенко, 2008, с. 286). Дослідник зауважує: "Поет (Шевченко) виходить за межі власне народнопоетичного символізму у сферу художньо осмислених філософських ідей-образів з оперттям на різнобічні за походженням і інтерпретаціями джерела й витоки, з орієнтацією на національно визначені естетичні критерії й оцінки та власне художнє бачення" (Кононенко, 2008, с. 287). М. Сумцов підкреслював, що у поезіях Шевченка збережено український колорит та використано з фольклорної традиції оживотворення та персоніфікації природи (див. Калинчук, 2019, с. 163). Класичним взірцем використання системи слів-символів у їх органічному зв'язку вчений В. Кононенко вважає поезію "Садок вишневий коло хати", оскільки переважна більшість іменних номінацій у цьому вірші символізуються, тому й геніальність Шевченка полягала в тому, що він відібрав найбільш типові ознаки-символи, майстерно поєднавши їх в одне ціле, і тим самим створив міфологізований образ українського села: *садок, хата, хрущі, вишні, зіронька та соловейко* (Кононенко, 1996, с. 243).

Методи

У процесі дослідження використано метод суцільної вибірки (пошук фраз із поезій Т. Шевченка), метод аналізу (критичний аналіз конкретних віршів та визначення концепції дослідження); метод системного опису, який складається з таких прийомів, як порівняння, узагальнення, систематизація, класифікація аналізованого матеріалу, інтерпретація.

Результати

Поезії Тараса Шевченка насичені різноманітними символами і серед цього розмаїття особливе місце займають небесні світила: *сонце, місяць та зорі*. У поезіях "Кобзаря" найчастіше

зустрічається образ *сонця* – 127 разів, безпосередньо лексема "сонце" зустрічається 81 раз, у відмінковій парадигмі *сонце* – 24 рази, "сонечко" – 22 рази. Для порівняння лексема "місяць" у "Кобзарі" зустрічається 27 разів, "місяченьку" – 1 раз, лексему "зоря" у відмінковій парадигмі фіксовано 30 разів, "зіронька" – 6 разів, "зірниця" – 3 рази та 1 раз – іменник у множині "зірки" (Шевченко, 1987).

Проаналізувавши ряд поезій (у посиланні вказуємо назву вірша та номер сторінки в "Кобзарі" 1987 р. видання, де знайдено цитату), констатуємо, що *сонце* у Шевченкових творах виступає як:

- символ правди: *Може, ще раз прокинуться / Мої думи-діти. / Може, ще раз помолюся, / З дітками заплачу. / Може, ще раз **сонце правди** / Хоч крізь сон побачу...* (Кобзар, "Заворожи мене, волхве...", с. 222); *Просвітились! та ще й хочем / Других просвітити, / **Сонце правди** показати / Сліпим, бачиш, дітям!...* ("Кавказ", с. 286);

- символ тепла: ***Сонце гріє, вітер віє** / з поля на долину..* ("На вічну пам'ять Котляревському", с. 23, 25); ***Сонце гріє, вітер віє** / На степу козачим...* ("До Основ'яненка", с. 59); *Ягня, здається, веселилось! / **І сонце гріло, не пекло!*** ("Мені тринадцятий минало", с. 352);

- символ праведності, у значенні святості: *Та й сіли на шляху гарненько – / Полудновать. Отож сидять, / **А сонце праведне** швиденько / додолу котиться!...* ("Марія", с. 551); *В Путивлі на валу на брамі, / **Святеє сонечко** зійшло... / ...**Сонце пресвятеє** / На землю радість принесло* ("Плач Ярославни", с. 570);

- символ світла, сяяння: *Все сумує, – тільки слава / **Сонцем засіяла...** / Будеш, батьку, панувати, / Поки живуть люди, / Поки **сонце** з неба **сяє**, / Тебе не забудуть!* ("На вічну пам'ять Котляревському", с. 25).

В. Кононенко зауважував, що сонце у творчості Шевченка символізує кращі прояви людського життя, з одного боку *сонце* і *веселеє*, і *святеє*, а з іншого боку – це небесне світило є грізною силою, і це вже не образ раю, а пекла (Кононенко, 1996, с. 84). На особливе сприйняття сонця українцями звертав увагу у своїх дослідженнях Іларіон (І. Огієнко), називаючи наш народ

сонцепоклонниками, оскільки для українців сонце – це *життєдайна сила*, воно *святе і праведне* (Ларіон, 1992, с. 22).

У Шевченковому "Кобзарі" образ *сонця* присутній у 36 віршах. У своїх назвах солярну номінацію містять поезії "Сонце заходить, гори чорніють...", "Не гріє сонце на чужині...", "За сонцем хмаронька пливе", "Із-за гаю сонце сходить...", "Веселе сонечко сховалось". В окремих поезіях образ сонця повторюється неодноразово: у поемі Гайдамаки – 14 разів, "Катерина" – 11 разів, "На вічну пам'ять Котляревському" – 6 разів, у поемі "Марія" – 5 разів, по 3 рази у вірші "Перебендя" та історичній поемі "Тарасова ніч" (Шевченко, 1987). У поезіях "Кобзаря" сонце "оживлено" метафорами, які виражені дієслівними предикатами: *Дівчата вийдуть воду брать, / І сонце гляне, – рай, та й годі! / Верба сміється, свято скрізь!* ("На вічну пам'ять Котляревському", с. 25); *А без долі біле личко – / Як квітка на полі: / Пече сонце, гоїда вітер, / Рве всякий по волі...* ("Катерина", с. 30); *Сіло сонце, з-за діброви / Небо червоніє...* ("Катерина" с. 33); *Поки сонце зайде... / Лягло сонце за горою... / Зійшло сонце...* ("Тарасова ніч", с. 47); *Тому, хто знає, тому, хто все чує: / Що море говорить, де сонце ночує...* ("Перебендя", с. 53); *Порадимось, посумуєм, / Поки сонце встане;* ("Сон" (У всякого своя доля...), с. 207); *І сонце хоче подивиться, / Що будуть з праведним творить?!* ("Єретик", с. 232); *Старці під берестом заснули, / Ще сонце спить, пташки мовчать...* ("Великий льох" (Три лірники), с. 265).

У поезії "Мені тринадцятий минало" спостерігаємо нагромадження метафор у поєднанні з антитезою для підсилення контрасту змін у житті головного героя: *І сонце зріло, не пекло! / Та недовго сонце зріло, / Недовго молилось... / Запекло, почервоніло і рай запалило.* (Шевченко, 1987, с. 352). Сум та скорботу ліричного героя, що перебуває в неволі, Шевченко передає, використовуючи образ сонця у поезії "Не гріє сонце на чужині": *Не гріє сонце на чужині, / А дома надто вже пекло. / Мені невесело було / Й на нашій славній Україні.* (Шевченко, 1987, с. 353). У поемі "Гайдамаки" у розмові Запорожця і Гайдамаки використано прислів'я: *Поки сонце зійде, то роса очі виїсть...* (Шевченко, 1987, с. 90).

Поет "одухотворяє" сонце й епітетами з позитивним або нейтральним забарвленням: *Один він між ними, як сонце високе...* ("Перебендя", с. 53); *...з-за гори червоне сонце аж горить...* ("Єретик", с. 232); *Веселе сонечко ховалось / В веселих хмарах весняних...* ("Веселе сонечко ховалось", с. 333); *сонце праведне* ("Марія", с. 551); *сонце святеє* ("Плач Ярославни", с. 570); *вечернє сонечко гай золотило...* ("Сон" (Гори мої високії), с. 357); зрідка фіксуємо образ сонця з негативним забарвленням: *щоб не пекло чуже сонце...* ("Думка (Вітре буйний...)"), с. 21). У поезії "Плач Ярославни" автор використовує монолог-звертання княгині до сонця як володаря через епітети та метафори: *Сонце пресвятеє на землю радість принесло / І людям, і землі, моєї туги-нудьги не розвело. / Святий, огненний господине! / Спалив єси луги, степи, / Спалив і князя, і дружину, / Спали мене на самоті! / Або не грій і не світи.* (Шевченко, 1987, с. 570). У поемі "Чернець" Шевченко використовує прийом антитези: *Ой високо сонце сходить, / Низенько заходить / В довгій рясі по келії / Старий чернець ходить* (Шевченко, 1987, с. 364), зображуючи колишнього запорожця Палія в контрастному до козацтва статусі ченця. Таким чином, описуючи радісні переживання ліричного героя, автор зображує небесне світило у позитивній тональності, а в сумних та тривожних переживаннях відповідно і небесне світило набуває іншої тональності.

У поемі "Тарасова ніч" спостерігаємо поєднання символічних образів небесних світил у зіткненні з несимволічними, що утворює картину символізованого світу, де один образ доповнює та розвиває інші: *Нехай, кляті, бенкетують, / Поки сонце зайде, / А ніч-мати дасть пораду, – / Козак ляха знайде. / Лягло сонце за горою, / Зірки засіяли, / А козаки, як та хмара, / Ляхів обступали. / Як став місяць серед неба, / Ревнула гармата; / Прокинулись ляшки-панки – / Нікуди втікати! / Прокинулись ляшки-панки, / Та й не повставали: / Зійшло сонце – ляшки-панки / Покотом лежали...* (Шевченко, 1987, с. 47). У цьому описі *сонце* – як чисте, праведне, святе немовби заважає завдавати смерті ворогам, а *ніч-мати* разом із *місяцем* та *зірками* підтримує козаків у їхніх намірах проти ляхів, *нічні*

світила є втіленням надії та перемоги козаків. За сюжетом, коли знову сходить *сонце*, а сила переможної ночі зникає, є лише її наслідок – вбиті вороги. Мовознавець В. Кононенко зазначає "контекстуально зведені образи – протиставлені сонцю символи ночі (місяць, зірки) – створюють загальну картину участі сил природи у зіткненні вояків" (Кононенко, 2008, с. 300).

З погляду української етнокультури *сонце* є головним рушієм і джерелом життя на землі, воно дає тепло і світло, без нього приходить на землю ніч і зима, а за ними й смерть. Люди боялися заходу сонця, сприймаючи цей процес як смерть небесного світила, і раділи сходові сонця – як його новому народженню, сонце з давніх-давен обожнювалося (Жайворонок, 2006, с. 564–565). З аналізу Шевченкових поезій *сонце* – персоніфіковане небесне світило, як символ *правди, тепла, святості, світла* та *сяння*, а також *негативної енергії*, яка усе палить, несе смерть.

Друге місце по частотності вживання у творах Шевченка займає образ *зірки, зорі*. Цей образ зустрічається у 25 поезіях, у поемах "Гайдамаки" та "Княжна" образ зорі згадується по 6 разів, у поемі "Невольник" – 4 рази, "Неофітах" – 3 рази. У народній культурній традиції українці сприймали *зорі* як людські душі, і тому появу зірки на небі пов'язували з народженням людини, а падіння зірки або згасання зорі в небі – зі смертю людини. По особливому сприймали Віфлеємську зірку, яка привела мудреців до новонародженого Ісуса Христа, вона є символом дороговказу. Науковиця І. Серебрянська, досліджуючи концепт *зірка* як стереотип українського етнокультурного мислення на основі аналізу української прози II половини XX століття, зауважує, що у творах низки письменників (О. Гончара, М. Стельмаха, Г. Тютюнника) зорі асоціюються з *очима, коханням, долею, життям, смертю, людиною, радістю, сльозами* тощо (Серебрянська, 2011, с. 102).

У "Кобзарі" Шевченка використовуються лексеми *зоря, зіронька, зірниця, мітла огненная*. У його поезіях *зірка* виступає як:

- символ *сяння*: *Кричать сови, спить діброва, / Зіроньки сіяють...* ("Катерина", с. 34); *Лягло сонце за горою, / Зірки засіяли...* ("Тарасова ніч", с. 47); *Уже зірниця / На небі ясно*

зайнялась... /...Мітла огненная зійшла. / І степ, і гори осіяла... ("Марія", с. 548); *Твої сестри-зорі, / Безвічній, попід небом / Попливуть, засяють...* ("Чи не покинуть нам, небого...", с. 588);

• символ дороговказу: *З-за туману, слухняная / Рожевая зоре! / І ти, моя єдина, / Ведеш за собою* ("Г. 3.", с. 407); *О зоре ясна моя! / Ведеш мене з тюрми, з неволі* ("Юродивий", с. 531);

• символ руху: *Чому не ляжеш, не спочинеш? / Зірниця сходить, подивись* ("Відьма", с. 317); *Вечірня зіронька встає. / Дочка вечерять подає...* ("Садок вишневий коло хати", с. 334); *Над самим Віфлєєм, боком, / Мітла огненная зійшла...* ("Марія", с. 551); *Зоре моя вечірняя, / Зійди над горою...* ("Княжна", с. 341); *Чорніє поле, і гай, і гори, / На синє небо виходить зоря...* ("Сонце заходить, гори чорніють...", с. 352);

• символ радості: *Тойді вже сходила зоря над Віфлєєм...* / *Зоря всесвітняя зійшла! / І мир, і радість принесла / На землю людям...* ("Неофіти", с. 518);

• символ німого співрозмовника, товариша: *Та розкажи, моя зоре, / Про тую Марину...* ("Марина", с. 409); *Зоре моя вечірняя, / Зійди над горою, / Поговорим тихесенько в неволі з тобою...* *Зоре моя! / Мій друже єдиний! І хто знає, що діється в нас на Україні? / А я знаю. І розкажу тобі, й спать не ляжу. / А ти завтра тихесенько / Богові розкажеш...* ("Княжна", с. 341).

У Шевченкових поезіях зорі так само як і **сонце** "оживлені" дієслівними предикатами: зорі *сходять, виходять, сяють, ведуть за собою, розказують, падають* тощо. Поет "одухотворяє" зорі й епітетами, які підсилюють характеристику цих нічних небесних світил: *Моя зоре досвітняя, / Єдина думо / Пречистая!.. О мій тихий світе, / Моя зоре вечірняя!* ("Невольник", с. 235); *Серед степу помолюся / Зорям яснооким...* ("Мар'яна-черниця", с. 141); *слухняная / Рожевая зоре!* ("Г. 3.", с. 407); *Дивіться, очі молодії, / Як зорі божії встають...* ("Княжна", с. 348); *Одна-однісінька на небі...* ("Марина", с. 416); *Зоря всесвітняя зійшла!* ("Неофіти", с. 518); *О зоре ясна моя!* ("Юродивий", с. 531); *Моя ти зоренько святая! / Моя ти сило молодая!* ("Марку Вовчку", с. 537); *Як зорі божії встають...* ("Княжна", с. 348); *І зорі червоні, як перше плли...* / *Тяжко мені плакати! Праведній зорі! / Сховайтесь*

за хмару: *я вас не займав, / Я дітей зарізав!.. Горе мені, горе!* (слова Гонти у поемі "Гайдамаки", с. 122).

Образ зірок поет використовує і в порівняннях: *зорі із сонцем: Мітла огненная світила, / Неначе сонце* ("Марія", с. 552); *очей із зорями: Засіяли карі очі, / Зорі серед ночі...* ("Дівичії очі", с. 203); *Столітній очі, як зорі, сяли* ("Гайдамаки", с. 126). В іншому творі Шевченко кохану називає зорею, його долею: *І Оксану, мою зорю, / Мою добру долю, / Що день божий умивали...* ("Три літа", с. 306); у поемі "Гайдамаки" звертання козака до дівчини Оксани: "Одпочинь, *моя ти зоре!* Ти з неба злетіла!", "Серце моє, *зоре моя*, Де це ти *зоріла?*" (с. 81). Рідко вживане дієслово *зоріла* виступає у значенні *сяяла, світила*.

В українській культурній традиції сприймали зірки як душі людей, падіння зірок – це смерть людини, подібний мотив є і в поезії Шевченка: *Дивлюся, зорі / Попадали неначе в воду, / Тільки осталася одна, / Одна-однісінька на небі* ("Марина", с. 416). Поет вдало передає через пейзаж та об'єкти неба душевний стан персонажу, його самотність у неволі: *Чорніє поле, і гай, і гори, / На синє небо виходить зоря. / Ой зоре! зоре! – і сльози кануть. / Чи ти зійшла вже і на Україні?* ("Сонце заходить, гори чорніють", с. 352). В іншому творі поетичний пейзаж сповнений невимовної туги та печалі головного персонажу, для підсилення такого образу Шевченко зібрав *три небесні світила* в одному пейзажі: *Попрощалось ясне сонце / З чорною землею, / Виступає круглий місяць / З сестрою зорею, / Виступають із-за хмари, / Хмари звесіли...* ("Сон" (Гори мої високі...), с. 357). У поезіях автор називає *зорі* сестрами інших небесних світил: *Виступає круглий місяць / З сестрою зорею, / Зійдемо на гору, / Спочинемо, а тим часом / Твої сестри-зорі, / Безвічнії, попід небом / Попливуть, засяють.* ("Чи не покинуть нам, небого...", с. 588).

На думку мовознавця В. Жайворонка *зорі* у народній фольклорній свідомості – це сонцеві та місяцеві діти; кожна людина має свою зірку на небі, коли людина народжується Бог запалює в небі зірку, а коли помирає, з неба котиться її зірка; зірка що падає символізує журбу, горе, біду, смерть тощо (Жайворонок, 2006, с. 369). З погляду В. Кононенка, *зірка* –

небесне тіло, яке наділено магічними властивостями, зірка усвідомлювалась як носій чистішої душі, тому зі смертю людини її зірка у небі згасає; називали зірку "свічкою душі", порівнювали з нею дівочі очі (Кононенко, 1996, с. 87). Також мовознавець зауважує, що в символічному значенні зірка, зоря – найчастіше щаслива доля, надія, мрія, що живить людину. Але й символ суму, журби, нерозділеного кохання. (Кононенко, 1996, с. 87). У творах Шевченка *зірка* – одухотворене небесне світило, яке виступає символом *сяння, дороговказу, руху, радості, є співрозмовником* самотньої людини, *сестра місяця*, зірки – *дівочі очі*.

Розглянемо образ *місяця* у творчості великого Кобзаря. *Місяць* в творах Шевченка зустрічається в 12 поезіях, у поемі "Гайдамаки" – 6 разів, у поемі "Причинна" образ місяця фіксовано 4 рази, у поемі "Сон" – 3 рази. Дослідниця Л. Городецька, аналізуючи концепт "простір" на матеріалі поеми "Гайдамаки", зауважує на тому, що широкий світ українського простору не обмежується географічними реаліями, а простягається в уяві письменника до неба та небесних світил. Науковиця акцентує на епітетах, які характеризують небесні світила, наприклад у поемі "Гайдамаки" місяць білолиций, високий, круглолиций (Городецька, с. 49). Мовознавець В. Кононенко зауважує про те, що за народнопоетичною традицією Шевченко звертається до одухотвореного місяця – втілення добра, кращої долі (*місяченько: ясний, світлий, яснолиций*) (Кононенко, 2008, с. 295). Дослідник підкреслює, що *місяць* в українській свідомості добрий знак, показник сприятливих обставин, основні компоненти символічного значення *місяця*: *доля, добро, кохання, дорога, чекання, таїна* (Кононенко, 1996, с. 86). В обрядовій традиції місяць є учасником замовлянь, молитов, по положенню місяця в небі прогнозували погоду.

У шевченкових поезіях *місяць* є активним персонажем творів, якого українці шанують та звертаються до нього в демінутивній формі: *Місяченьку! / Наш голубоньку! / Ходи до нас вечеряти: / У нас козак в очереті, в осоці, / Срібний перстень на руці...* ("Причинна", с. 16). *Місяць* у народній уяві

визначає життя і смерть людини, він є мовчазним свідком вечірніх та нічних подій: *А з неба місяць так і сяє; / І над водою, і над гаєм, / Кругом, як в усі, все мовчить. / Аж гульк – з Дніпра повиринали / Малії діти, сміючись. / Ходімо гріться! – закричали. – Зійшло вже сонце! / (Голі скрізь; 3 осоки коси, бо дівчата)* ("Причинна", с. 16). У цьому пейзажі спостерігаємо, як на світло мовчазного володаря ночі виходять русалки, називаючи місяць "сонцем".

У творах Шевченка місяць виступає:

- умовою ворожіння: *Вип'єш – біжи якомога; / Що б там ні кричало, / Не оглянься, поки станеш / Аж там, де прощалась. / Одпочинеш; а як стане / Місяць серед неба, / Випий ще раз; не приїде – Втретє випить треба.* ("Тополя", с. 57);

- мовчазним свідком подій: *А тим часом місяць пливе оглядять / І небо, і зорі, і землю, і море / Та глянуть на люде, що вони моторять, / Щоб богові вранці про те розказать.* ("Гайдамаки", с. 96);

- джерелом світла, сяяння: *А з неба місяць так і сяє;* ("Причинна", с. 16); *Нехай би сміялись, та там море грає, / Там сонце, там місяць ясніше сія,* ("На вічну пам'ять Котляревському", с. 26); *І темний гайок зелененький, / І чорнобривка молоденька, / І місяць з зорями сіяв, / І соловейко на калині / То затихав, то щебетав,* ("Сон", с. 358); *Світить білолиций на всю Україну, / Світить... а чи бачить мою сиротину,...* ("Гайдамаки", с. 80);

- символом руху, динамічних дій: *І блідий місяць на ту пору / Із хмари де-де виглядав,* ("Причинна", с. 14); *Б'ють пороги; місяць сходить, / Як і перше сходив...* ("До Основ'яненка", с. 59); *Виступав / Щербатий місяць з-за могили / І на шатро мов позирав, / Аж поки хмари заступили* ("Відьма", с. 316) *Дивіться, очі молодії, / Як зорі божії встають, / Як сходить місяць, червоніє...* ("Княжна", с. 348); *Надворі світає; / Погас місяць, горить сонце. / Гайдамаки встали,* ("Гайдамаки", с. 70); *Попрощалось ясне сонце / З чорною землею, / Виступає круглий місяць / З сестрою зорею, / Виступають із-за хмари...* ("Сон", с. 357).

У Шевченкових поезіях місяць як і інші небесні світила "одухотворений": він *сходить, впливає, пливе, виступає, світить, сіяє, біліє, червоніє, горить, ховається, погас, позирає*

тощо. Для підсилення художнього образу *місяця* Шевченко використовує низку епітетів, які увиразнюють образ нічного світила: *І блідий місяць на ту пору / Із хмари де-де виглядав...* ("Причинна", с. 14); *Виступав / Щербатий місяць з-за могили* ("Відьма", с. 316); *І дивиться, як над горою / Червоний місяць аж горить, / З-за хмари тихо виступає* ("Княжна", с. 348); *Виступає круглий місяць...* ("Сон", с. 357); *А над чорним Колізеєм, / Ніби із-за диму, / Пливе місяць круглолиций. / І мир первозданний / Одпочив на лоні ночі.* ("Неофіти", с. 527); *Із-за лісу, з-за туману, / Місяць випливає, / Червоніє, круглолиций, / Горить, а не сяє...* ("Гайдамаки", с. 86); *Місяцю, мій ясний! з високого неба / Сховайся за гору, бо світу не треба...* ("Гайдамаки", с. 97). Спробуємо пояснити значення окремих епітетів: *щербатий місяць* – фаза Місяця, коли з Землі видно лише частину його освітленого Сонцем диска; *червоний місяць* символізує біду, передвісник лиха. (Жайворонок, 2006, с. 369). Епітет *блідий місяць* пояснюємо в значенні 'білий', саме таку семантику подають науковці, досліджуючи кольороназву *білий* у новелах В. Стефаника (Романчук, & Калимон, 2023, с. 887).

Семантика лексеми *місяць* в українській культурній традиції функціонує з такими значеннями: 1) 'небесне нічне світило, що протиставляється денному світилу сонцю'; 2) 'небесний об'єкт, за яким визначали сприятливий час для сільськогосподарських робіт'; 3) 'персоніфікований об'єкт, до якого звертаються в замовляннях'; 4) 'визначник погоди на короткочасний та тривалий періоди'. У поезіях Шевченка *місяць* – 'персоніфіковане небесне світило, яке є мовчазним свідком вечірніх та нічних подій, джерелом світла та сяяння, умовою для ворожінь, символом руху та динамічних дій'.

Дискусія і висновки

Проаналізувавши образи небесних світил в поезіях "Кобзаря", можемо зробити такі висновки: демінутивні назви у звертаннях до небесних світил у віршах Шевченка вказують на їх особливе пошанування (*Місяченьку! / Наш голубоньку! Моя ти зоренько святая! Святес сонечко зійшло*). Сонце, зорі та місяць у Шевченкових творах об'єднані символом *одухотвореності*,

світла та сяння, в основному це позитивні образи: сонце – символ *правди, тепла, святості*; зоря – символ *дороговказу, руху, радості, співрозмовник* самотньої людини, *сестра місяця, дівочі очі*; місяць символізує *мовчазного свідка вечірніх та нічних подій, учасника ворожінь, рух та динамічні дії*. У творах Шевченка сонце є символом і *негативної енергії*, яка усе палить та несе смерть. Образи небесних світил допомагають Шевченку краще та повніше змалювати природні пейзажі та передати внутрішній стан ліричних героїв. Досліджуваний матеріал відображає лише фрагментарні знання про символіку небесних світил у поезіях Т. Шевченка, тож системне вивчення різноманітних символів у творчості Т. Шевченка залишається актуальним у сучасному літературознавстві.

Список використаних джерел

Городецька, В. (2019). Концепт "простір" як складова мовної картини світу Т. Г. Шевченка (на матеріалі поеми "Гайдамаки"). *Шевченкознавчі студії: збірник наукових праць*, 1(22), 45–57. ВПЦ "Київський університет". <https://shz-st.knu.ua/index.php/shz-st/issue/view/3/2>

Жайворонок, В. (2006). *Знаки української етнокультури : словник-довідник*. Довіра.

Задорожна, Л. (2019). Картини природи у поезії Т. Шевченка "Сон (Гори мої високі)": як чинник опору митця у засланні. *Шевченкознавчі студії: збірник наукових праць*, 1(22), 105–137. ВПЦ "Київський університет". <https://shz-st.knu.ua/index.php/shz-st/issue/view/3/2>

Задорожна, Л. (2018). Туга і опір: українська природа у циклі поезій Т. Шевченка "В казематі". *Шевченкознавчі студії: збірник наукових праць*, 1(21), 3–16. ВПЦ "Київський університет". <https://shz-st.knu.ua/index.php/shz-st/issue/view/4/1>

Іларіон. (1992). *Дохристиянські вірування українського народу : історично-релігійна монографія*. Обереги. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001150>

Калинчук, А. (2019). Фольклорно-етнографічні елементи творчості Шевченка в рецепції Миколи Сумцова. *Шевченкознавчі студії: збірник наукових праць*, 1 (22), 153–168. Видавничий центр "Київський університет". <https://shz-st.knu.ua/index.php/shz-st/issue/view/3/2>

Кононенко, В. І. (2008). *Мова у контексті культури*. Плай.

Кононенко, В. І. (1996). *Символи української мови*. Плай.

Корбич, Галина. (2014). Тарас Шевченко в рецепції ранніх українських модерністів. *SLAVIA ORIENTALIS*, LXIII(3), 381–389. <https://journals.pan.pl/dlibra/publication/96654/edition/83401/content>

Радчук, В. Д. (2022). Код "Катерини" Шевченка. *Шевченкознавчі студії: збірник наукових праць*, 1(25), 211–239. ВПЦ "Київський університет". [https://doi.org/10.17721/2410-4094.2022.1\(25\).211-239](https://doi.org/10.17721/2410-4094.2022.1(25).211-239)

Романчук, О., Калимон, Ю., & Коваль, Р. (2023). Кольороназва білий як ознака ідіолекту (на матеріалі новел В. Стефаника). *SLAVIA ORIENTALIS*, LXXII(4), 878–892. <https://doi.org/10.24425/slo.2023.148591>

Серебрянська, І. М. (2011). Концепт зірка як стереотип етнокультурного мислення в мові української прози другої половини XX століття. *Лінгвістичні дослідження*, 32, 101–105.

Шевченко, Т. Г. (1987). *Кобзар*. В-во "Дніпро".

Shymko, Vitalii & Babadzhanova, Anzhela. (2020). Space as a Semantic Unit of a Language Consciousness. *Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолінгвістика: зб. наук. праць. Серія: Психологія*. 27(1), 335–350. Університет Григорія Сковороди в Переяславі. <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2020-27-1-335-350>

References

Gorodecka, V. (2019). The concept "space" in Taras Shevchenko's poem "Gaydamaky". *Shevchenko Studies: The collection of research papers*, 1(22), 45–57. PPC "Kyiv University" [in Ukrainian]. <https://shz-st.knu.ua/index.php/shz-st/issue/view/3/2>

Ilarion. (1992). *Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people: historical and religious monograph*. Oberehy [in Ukrainian]. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001150>

Kalynchuk, A. (2019). Folklore and ethnographic elements of Shevchenko's creativity in the reception of Nikolai Sumtsov. *Shevchenko Studies: The collection of research papers*, 1(22), 153–168. PPC "Kyiv University" [in Ukrainian]. <https://shz-st.knu.ua/index.php/shz-st/issue/view/3/2>

Kononenko, V. (1996). *Symbols of the Ukrainian language*. Play [in Ukrainian].

Kononenko, V. (2008). *Language in the context of culture*. Play [in Ukrainian].

Korbicz, H. (2014). Taras Shevchenko in the Reception of Early Ukrainian Modernism. *SLAVIA ORIENTALIS*, LXIII(3), 381–389 [in Ukrainian]. <https://journals.pan.pl/dlibra/publication/96654/edition/83401/content>

Radchuk V. D. (2022). The code of Shevchenko's "Kateryna". *Shevchenko Studies: The collection of research papers*, 1(25), 211–239. PPC "Kyiv University" [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.17721/2410-4094.2022.1\(25\).211-239](https://doi.org/10.17721/2410-4094.2022.1(25).211-239)

Romanchuk, O., Kalymon, Yu., Koval R. (2023). The Colour Bilyi (White) as an Idiolekt Feature (Based on V. Stefanyk's Short Stories). *SLAVIA ORIENTALIS*, LXXII(4), 878–892 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.24425/slo.2023.148591>

Serebryanska, I. M. Quantitative perception of stars as stereotype of etnocultural thinking in the Ukrainian prose of the second half of the twentieth century. *Linguistic research*, 32, 101–105 [in Ukrainian].

Shevchenko, T. G. (1987). *Kobzar*. Dnipro [in Ukrainian].

Shymko, Vitalii & Babadzhanova, Anzhela. (2020). Space as a Semantic Unit of a Language Consciousness. *Psycholinguistics. The collection of research papers. Series : Psychology*, 27(1). Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University [in Ukrainian].

Zadorozhna, L. (2018). *Shevchenko Studies: The collection of research papers*, 1(21), 3–16. PPC "Kyiv University" [in Ukrainian]. <https://shz-st.knu.ua/index.php/shz-st/issue/view/4/1>

Zadorozhna, L. (2019). Pictures of nature in the verse by Shevchenko "Dream (my high mountains)": as a factor of the artist's resistance in exile. *Shevchenko Studies: The collection of research papers*, 1(22), 105–137. PPC "Kyiv University" [in Ukrainian]. <https://shz-st.knu.ua/index.php/shz-st/issue/view/3/2>

Zhaivoronok, V. (2006). *Tokens of the Ukrainian Ethical Culture. Dictionary-reference book*. Dovira [in Ukrainian].

Отримано редакцією збірника / Received: 20.03.24

Прорецензовано / Revised: 11.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Antonina PLECHKO, PhD (Philol.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0002-4739-0750

e-mail: antonia43@ukr.net

Polissia National University, Zhytomyr, Ukraine

THE IMAGE OF HEAVENLY BODIES IN THE WORKS OF TARAS SHEVCHENKO

Background. *The article presents the author's view on the symbolism of images of Heavenly bodies in the work of Taras Shevchenko, summarizes the materials of previous studies on the image of nature in Shevchenko's work. Natural landscapes in the poems of T. Shevchenko were studied by many scientists: M. Sumtsov, V. Gorodecka, L. Zadorozhna, A. Kalynchuk, V. Kononenko, etc. The relevance of our research is due to the fact that the theme of the symbols of the Sun, Moon and Stars in Shevchenko's poems has not yet been sufficiently revealed.*

Methods. *The research process uses the method of continuous sampling (search for phrases from the poems of T. Shevchenko), the method of analysis (critical analysis of specific poems and definition of the research concept); the method of systematic description, which consists of such techniques as comparison, generalization, systematization, classification of the analyzed material and interpretation.*

Results. *In the poems of "Kobzar", the image of the Sun is most often found – 127 times. The lexeme Moon in "Kobzar" occurs 27 times, "misiachen'ko" (the small moon) – 1 time, the lexeme "Zorya" (Star) in the case paradigm is fixed 30 times, "zironka" (the little star) – 6 times, "zirnytsa" (the little star, another name) – 3 times and 1 time – the lexeme "stars". In Shevchenko's Kobzar, the image of the Sun is present in 36 verses. In some poems, the image of the sun is repeated: in the poem "Gaidamaky" – 14 times, "Kateryna" – 11 times, "For the Eternal Memory of Kotlyarevsky" – 6 times, in the poem "Maria" – 5 times. From the analysis of Shevchenko's poems, we state that the Sun is a personified celestial body that acts as a symbol of truth, warmth, holiness, light and radiance, as well as negative energy*

that burns everything and brings death. The second place in terms of frequency of use in Shevchenko's works is occupied by the image of Star. This image is found in 25 poems, in the poems "Gaydamaky" and "Princess" the image of Star is mentioned 6 times each, in the poem "Slave" – 4 times, "Neophytes" – 3 times. In Shevchenko's works, the Itar is an animate celestial body that acts as a symbol of radiance, guiding light, movement, joy, is the interlocutor of a lonely person, the sister of the moon, the star is a girl's eyes. The moon in Shevchenko's works is found in 12 poems, in particular in the poem "Gaydamaky" – 6 times, in the poem "The Bewitched" ("Prychynna") the image of Night Light is fixed 4 times, in the poem "Dream" – 3 times. In Shevchenko's poems, The Moon is a personified celestial body that is a silent witness to evening and night events, a source of light and radiance, a condition for divination, a symbol of movement and dynamic actions.

Conclusions. After analyzing the images of the Heavenly Bodies in the poems of "Kobzar", we can draw the following conclusions: names in appeals to the Heavenly Bodies in Shevchenko's poems indicate their special reverence (My little Moon!/ Our little pigeon! My little Saint Star! The Holy Sun has risen). The sun, stars and Moon in Shevchenko's works are united by a symbol of spirituality, light and radiance, mostly positive images. In Shevchenko, the sun is also a symbol of negative energy, which burns everything and brings death.

Keywords: Kobzar, Sun, stars, moon, symbol, spiritualization.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.